

МИЛОВАН ЗДРАВКОВИЋ

ПОЗОРИШНИ
ЖИВОТ ЗЕМУНА

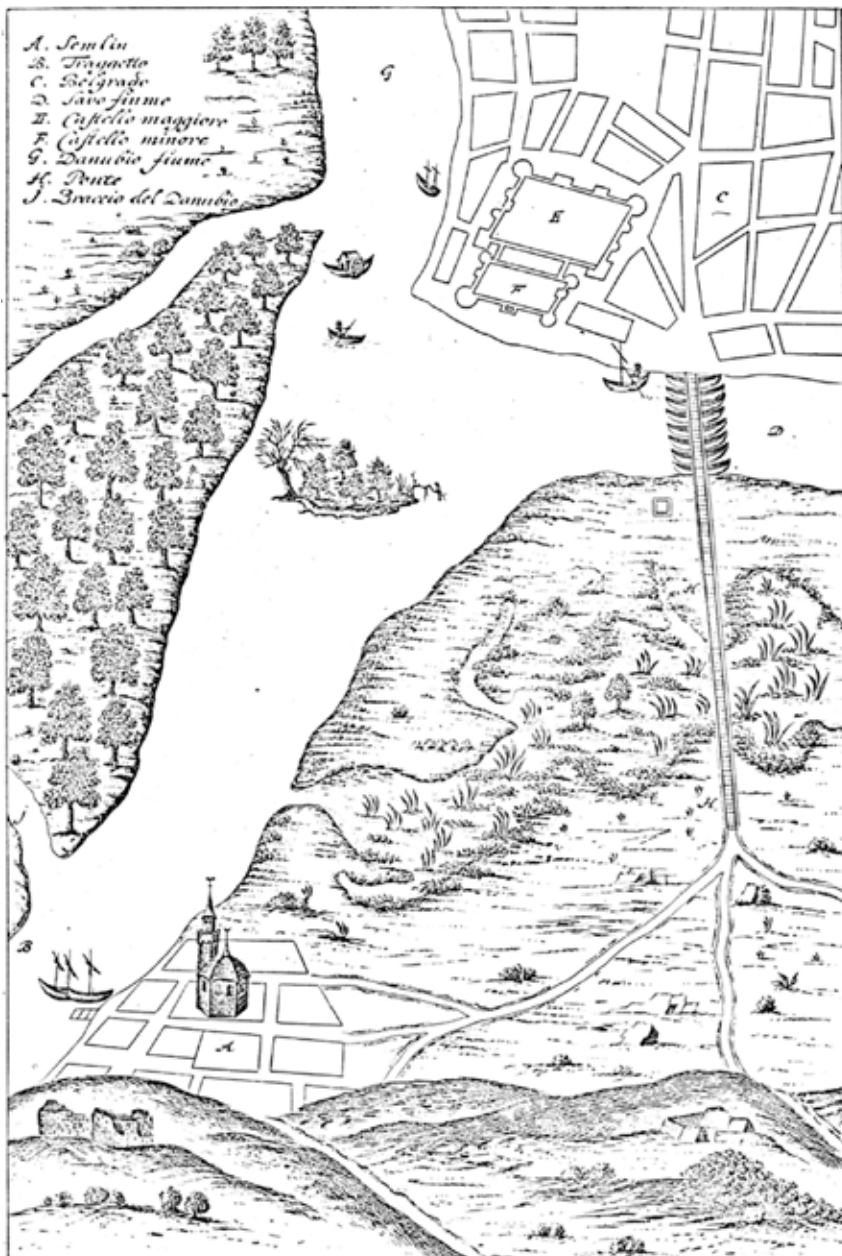
Утицај на позоришни живот Срба

Јован Борђевић, ујравник Српској народној ѿзоришћи у Новом Саду и Народној ѿзоришћи у Београду – ѿзоришћи која су остiавила значајан ѿраi на ѿзоришни живој Земунa

Позориште је „код свију народа било чувар народног језика, будилник народне свести, народног поноса и свију народних врлина; школа и уточиште свега што је добро, лепо и узвишено; јасна сведоџба пробуденог у народу духовног живота; поуздано мерило његове способности за цивилизацију; живи знак потпуне народне самосталности и јемац народне будућности и величине.“

Из беседе Јована Ђорђевића, првог управника Народног позоришта у Београду, 30. октобра 1869. године, поводом извођења прве представе *Посмрџина слава Кнеза Михаила* у новоотвореној згради.

Ойендорфов илан Земуна из 1663.

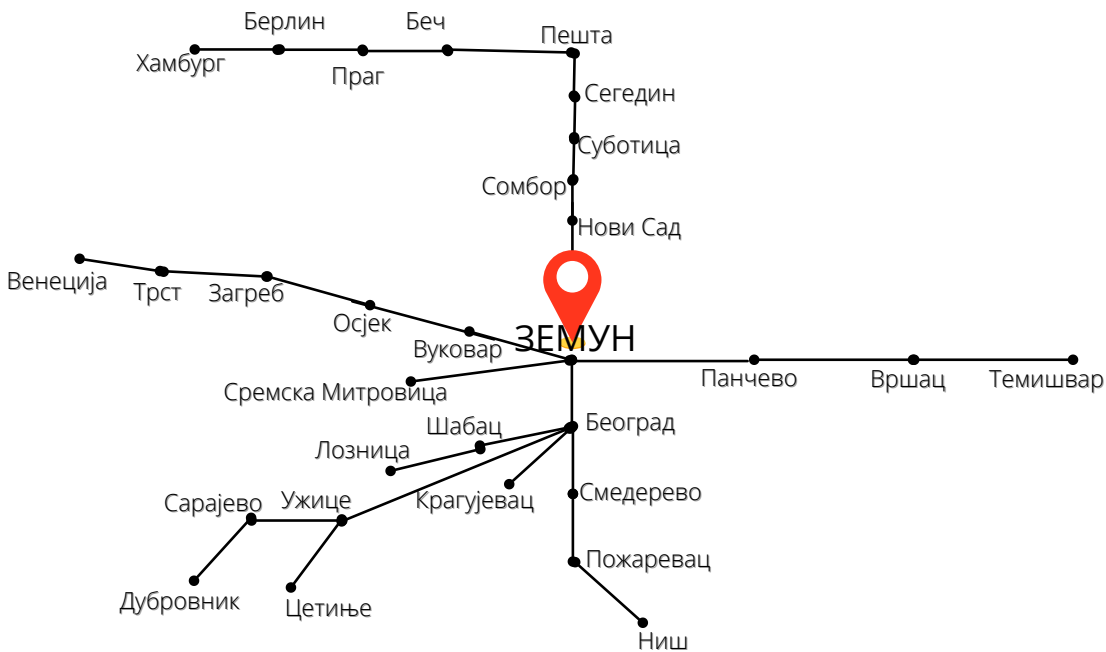
ПОЗОРИШНИ ЖИВОТ ЗЕМУНА

УВОД

Позоришни живот, у ширем значењу те синтагме, спада у друштвену област, а уже припада културној делатности. Не треба посебно наглашавати колико су културна делатност уопште, и позоришни живот узајамно условљене категорије, од значаја за свеопшти друштвени развој – као његов духовни израз. Оне су такође повезане, и на изванредан начин компатибилне са осталим, разнородним друштвеним делатностима: образовањем, привредом, туризмом и сл. Укупна друштвена делатност зависи од одређеног нивоа историјског развоја, географског положаја, политичких прилика, религије; заправо, свега онога што у одређеном времену чини укупну цивилизацијску тековину. У таквом сложеном систему узајамности, очекивано је да постоје и позитивни и негативни утицаји.

Позоришни живот Земуна у прошлости, био је врло динамичан и плодотворан, и то је условило значајне резултате: висок ниво продукције (број представа), појаву великог броја позоришних стваралаца – глумаца, редитеља, писаца, преводилаца, организатора и др. На његово постојање, рад и развој утицале су друштвене прилике датог времена.

Увидом у позоришни живот Земуна тога доба такође се може утврдити његов значај у смислу утицаја на локалну средину, као и ширење утицаја на друге средине. То значи да су се позоришни животи разних средина прожимали и надопуњавали, градећи и себе и своје савременике. Сасвим је из-

ПОЗОРИШНИ ЖИВОТ ЗЕМУНА
УТИЦАЈ НА ПОЗОРИШНИ ЖИВОТ СРБА

весно да је на позоришни живот Земуна снажно утицао позоришни живот Новог Сада, Беча, Пеште, Темишвара и других културних центара ондашње Европе; највише Аустрије, односно Аустроугарске. Неким од ових центара узвратио је тако што су се позоришни делатници – ствараоци који су се развили у Земуну, касније успешно исказивали и у већим срединама, на пример, у Новом Саду, враћајући тако неку врсту дуга тадашњим културним центрима.

Због специфичне ситуације у којој се налазила Србија, позоришни живот Земуна је директно утицао и на развој културног живота у центрима ондашње Србије: Београда, Крагујевца, Смедерева, Пожареваца, Ниша, Шапца, Лознице и др. Може се, чак, рећи да је позоришни живот Земуна био основа за развој позоришне делатности ондашње Србије и да су се преко Земуна – Београд и други културни центри Србије уписивали на културну мапу Европе и постали њен интегрални део. Та мапа преко Земуна ишла је у следећим правцима:

- Земун, Нови Сад, Сомбор, Суботица, Сегедин, Пешта;
- Земун, Панчево, Вршац, Темишвар;
- Земун, Осјек, Загреб, Трст, Венеција;
- Земун, Пешта, Беч, Праг, Берлин, Хамбург
- Земун, Сремска Митровица, Шабац, Лозница;
- Земун, Београд, Смедерево, Пожаревац, Ниш;
- Земун, Београд, Ужице, Сарајево, Цетиње, Дубровник...

Са сигурношћу се може констатовати да је позоришни живот Земуна XIX века створио снажну, темељну основу за развој позоришта у XX веку, континуирано допирући, по природи сваког развоја, и до времена садашњег. Важну улогу у позоришном животу Земуна имали су: Јоаким Вујић у првој, а Земунско српско добровољно позоришно друштво у другој половини XIX века. Јоаким је деловао самостално, док је Друштво деловало у спектру српских друштвених организација тога времена (и иначе се сматра и првом званичном самосталном позоришном институцијом овога града). Његова де-

латност се одвијала најпре у оквиру Српске црквене певачке задруге (1883–1885), а затим самостално (1885–1910).

Успешност позоришног живота никада није пука случајност. Заснивању и развоју тако значајне духовне надградње једног друштва увек претходе одређене активности саме средине, али га условљава и шири контекст као што су, кад је реч о позоришном животу Земуна, политичка и општедруштвена кретања у Европи у XVIII и XIX веку.

ПРЕДУСЛОВИ БУЂЕЊА ПОЗОРИШНОГ ЖИВОТА У ЗЕМУНУ

Извесни ниво културног живота уопште, па и позоришног (у својим зачецима) у Земуну, током историјског развоја, може се наслућивати као интензивно динамичан. Његови прапочеци сежу још у античко доба. То потврђују ископине, из више налазишта, настале приликом археолошких истраживања крајем XIX века (1891), те у новије време приликом градње новог позоришта у Змај Јовиној улици средином XX века (зграда је завршена 1974. године).

Наиме, по истраживању Данице Димитријевић, у римском Таурунуму (како су Римљани називали Земун) на ме-

Рељеф Либера из храма Либера и Либере

*Рељеф Менаде из храма Либерера и
Либерера*

сту данашње зграде Позоришта Мадленианум налазио се антички храм посвећен богу Либеру, староиталском богу плодности који је поистовећен са грчким Дионисом. „На углу Гајеве и Змај-Јовине улице откривене су 1891. године рушевине једног храма, који је судећи по бројним целим и фрагментарним рељефима и једној бази за статуе с натписом, био посвећен Либеру-Дионису, дожанству чи-

ји је култ у нашим крајевима био веома распрострањен.

На вотивним (заветним, прим. аутора) рељефима, који се по стилским карактеристикама могу датовати у II–III век, приказане су, сем Либерера и Либерера, и друге митолошке личности везане за Дионисов култ, на пример: сатири, менаде, Херкул, Ерос, Силен и др.“¹

(Нажалост, сва ова налазишта са подручја Земуна, пребачена су у загребачки Археолошки музеј, где се и данас налазе).

Исти истраживачки посленик сматра да се и „једно мање светилиште налазило на данашњем Масариковом тргу, где је на рушевинама неке грађевине нађен вотивни рељеф са представама Асклепија и Хигије из II века“.²

Респектујући наведене податке, можемо претпоставити да су се у оваквим храмовима неговали и неки облици позоришног живота, и да су њему, између осталог, и служили. Из-

¹ Даница Димитријевић, *Источни Срем под римском влашћу*, Монографија Земуна, НИО „Пословна политика“, Земун 1987, 42.

² Исто, 42.

Позоришна улазница

Театарска маска

весна потврда претходној претпоставци су и подаци које наводи савремени земушки истраживач Бранко Најхолд:

„У суштини, једини озбиљни доказ да је позориште у Таурунуму постојало, јесте једна оловна плочица неправилног кружног облика са урезаним бројем VIII на себи. Места у већини римских позоришта, то знамо, била су нумерисана, а ова плочица би тако могла да буде улазница за представу. У збирци имам и једну минијатурну театарску маску изливену од олова, али њена функција не мора бити везана (и вероватно није ни била) за локално позориште.“³

Положај Земуна, тзв. „Капије Европе“; место сусрета и честог и сучељавања цивилизација, народа и њихових култура, условио је дуран друштвени живот у овом граду у каснијим историјским раздобљима. У оквиру јавног живота значајно место заузимао је сценски, дакле, и позоришни живот.

„Земун, прастаро људско станиште на стазама великих европских река Дунава и Саве, вечито гледајући Београд и ви-

³ Бранко Најхолд, *Taurinum Romanitum*, „Траг“, Земун 2009, 161.

Релјеф Херакла из храма Либера и
Либере

шеструко зависан од њега, изграђивао је своје облике културног и театарског стварања.

Дуго је био последња оаза европске урбане цивилизације, на варљивој граници између Запада и Истока. Називан је 'Капијом народа', јер је то заиста и био још од Римског царства када је био значајна војна лука.⁴

Међутим, прави позоришни живот у савременом смислу, тј. у складу са позоришним искуством Европе, развија се у XIX веку.

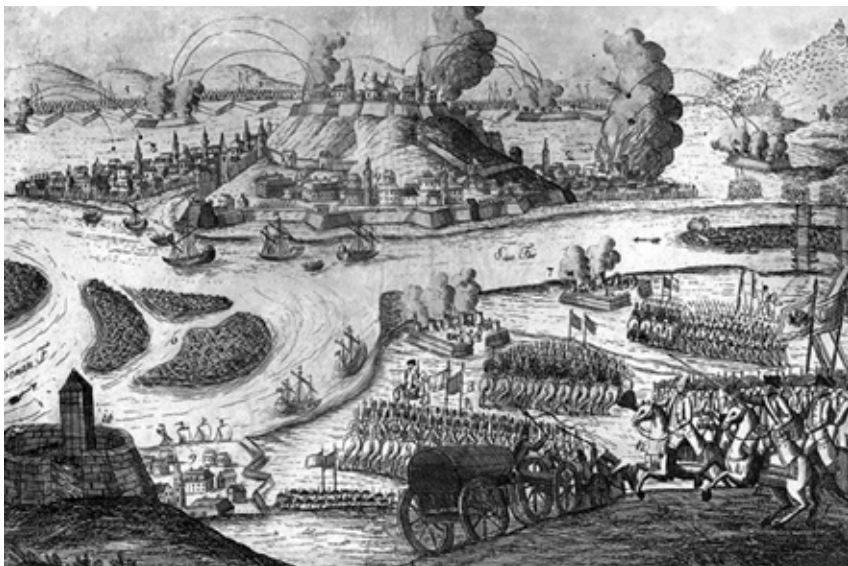
За његово постојање и развој важни су и неки други фактори и околности које су се одвијале у Земуну, тадашњој Војводини и Аустрији, тј. Аустроугарској, ондашњој Србији и Турској царевини, те завређују краћу анализу.

УТИЦАЈ ИСТОРИЈСКИХ ПРИЛИКА НА ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ ЗЕМУНА

Као што је напоменуто, положај Земунa као „Капије народа“ условио је његову бурну и богату историју.

„Земун је вековима био интересантан многим народима који су га насељавали, њиме владали, рушили га и градили. Његов положај на раскрсници исток-запад и улога границе

⁴ Алојз Ујес, *Земунска њозорја*, Фестивал монодраме и пантомиме, Земун 2007, 11.

Прелазак аустријске војске из Земуна у Београд, гравира, 1789.

која је спајала и раздвајала државе, људе, идеје – никада није била препрека за људско разумевање.

Положај Земуна несумњиво је утицао на развитак Београда, и обрнуто.⁵

Сам назив града – Земун, потиче од придева *землин* који означава *земунице* (подземне куће), или *полуземунице*. „Земун привлачи пажњу истраживача својим именом, које је изведено из старе словенске речи *землењ* (земљан). Оно просто намеће претпоставку да се старо насеље састојало од људских станишта грађених у земљи – од *земуница*.“⁶ Сем званичног, ово тумачење може да има и симболичко-метафорично значење у смислу његове бурне историје, тј. час је град био на лицу земље, а час на наличју – испод земље.

⁵ Гојко Беара, *Предговор*, Монографија Земуна, НИО „Пословна политика“, Земун 1987, 9.

⁶ Др Милорад Васовић, *Просторно-географска обележја Земуна*, Монографија Земуна, НИО „Пословна политика“, Земун 1987, 11.

Снажне историјске промене ова средина је преживљава-
ла и у доба сеоба народа. Из тог периода археолошке трагове
су оставили Келти, Скордисци, Амантини, Андизети, Бреуци,
Хуни, Остроготи, Херули, Гепиди, Авари и напoкон Словени.
У средњем веку, ову средину обележавају, сада већ стални,
Словени, тј. Срби, те Византинци, Мађари, Турци, Немци.

ЗНАЧАЈ ГЕОГРАФСКОГ ПОЛОЖАЈА

Земун има посебан, и због тога изузетно важан географски
положај. Збивања у њему у XIX веку, на посебан начин ути-
цаће и на позоришна збивања.

Земун се у XIX веку налази на периферији Аустрије, одно-
сно од 1867. Аустроугарске монархије, а на непосредној гра-
ници са истоком – Турском царевином. То значи да је прак-
тично био у вези са два континента – Европом и Азијом. „Ка-
пија Европе“ је била, није претерано рећи, и капија између
две цивилизације Источне и Западне.

Изглед Земуна и Београда 1719, гравира

ПОЗОРИШНИ ЖИВОТ ЗЕМУНА
УТИЦАЈ НА ПОЗОРИШНИ ЖИВОТ СРБА

Два основна путна правца водила су кроз Земун. Водени, преко Саве и Дунава, сувоземни, који је повезивао север и југ (северна Европа, преко Будимпеште и Беча – Отоманска империја, преко Београда), исток и запад (Русија преко Темишвара – западна Европа, преко Беча и Трста).

То је условило мешање разних култура: српске, хрватске, немачке, мађарске, грчке, цинцарске (и преко досељеника Грка из Грчке), а делимично, турске и јеврејске.

ЗНАЧАЈ ПОЛИТИЧКОГ ПОЛОЖАЈА

Погодан географски положај и историјске прилике условили су да је Земун у XIX веку имао истакнуту политичку улогу. Заједнички интерес Јужних Словена, чија је национално-ослободилачка и револуционарна свест доживљавала кулминацију у то доба, преплиће се са интересима трију царевина, Аустроугарске, Турске и Русије којима XIX век наговештава крај, који почетком XX века и доживљавају.

Све три силе су желеле и радиле на томе да имају што бољу позицију и „осматрачницу“ у Земуну.

НАЦИОНАЛНО-ОСЛОБОДИЛАЧКА РЕВОЛУЦИЈА СРПСКОГ НАРОДА

Национално-ослободилачка револуција и устанци 1804. до 1815. године, утицали су на то да Земун буде још интересантнији и значајнији, како из политичких, тако и из војних разлога.

Преко Земуна су ишле везе са помагачима устанка, трговински и снабдевачки канали, као што су се по Европи, шириле и информације о догађајима из Србије.

Прота Матеја Ненадовић у својим *Мемоарима* пише:

„Ми смо имали плаћена пријатеља у Земуну и како разабере да ће Турци на нас ударити, он дође према нама у раван,

куда има насип Лауданове ћуприје, натрпа трске или сламе, запали велики пламен – Видимо и већ знамо, да ће Турци изаћи на дој, и бивамо спремни.“

Све заинтересоване стране у Земуну су имале своје дипломатске, политичке, војне, и, наравно, шпијунске везе.

То је условило да овај град буде пун разноврсних људи и разноврсних интереса: како снажно оријентисаних патриота – Јужних Словена, углавном Срба, тако и кријумчара, шпијуна, шићарџија, сецикеса, такође Срба, који су на рачун своје јужне браће, која су куком, мотиком и својим животима кренула у трагичну борбу за национално ослобођење, остваривали своје шићарџијске интересе.

НЕГОВАЊЕ НАЦИОНАЛНЕ СВЕСТИ

Српски живаљ у Земуну, као и у другим градовима са српским становништвом у Аустрији, водио је истрајну борбу против асимилације своје нације: германизације и мађаризације.

Очување националне свести вршено је помоћу више различитих активности:

- ЦРКВЕНОМ АКТИВНОШЋУ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ – као историјски потврђеног основног чувара националне свести. Својом религиозном, духовном, образовно-васпитном и световном активношћу, окупљала је српски народ око себе. Религиозно-духовна активност развијала се кроз православне литургије, обреде и процесије. Тиме се српски народ окупљао око свог темеља: светосавског православља и традиције, која се надовезивала на српску средњовековну цивилизацију;
- ОБРАЗОВНО-ВАСПИТНОМ ДЕЛАТНОШЋУ, кроз школе и друштва које је црква оснивала са циљем развијања образовања и васпитања српског живља;
- ЦРКВЕНОМ, СВЕТОВНОМ ДЕЛАТНОШЋУ, преко: црквених општина, црквених аматерских културно-уметничких